

**TÜRKİYE İLAHİYAT
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ**

Cilt / Vol: 2, Sayı/Issue: 1, 2018

Sayfa: 112-122

Received/Geliş: Accepted/Kabul:

[16-04-.2018] – [23-07-.2018]

KİTAP TANITIMI / BOOK REVIEW

XV-XVI. Asır Bayrâmî-Melâmîliği'nin Kaynaklarından Abdurrahman el-Askerî'nin *Mir'âtü'l-Işk'ı*, Haz. İsmail E. Erünsal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003, XC, 253 s.

Fatma Nur YÖRÜK
Öğrenci

Orcid Id: 0000-0002-2676-3773
fatmanuryuruk12@gmail.com

Tasavvufun kurumsallaşmaya başladığı XII. yüzyıldan itibaren daha çok meşreb hüviyetinde beliren Melâmi düşünce, XIX. yüzyıl müelliflerinden Harîrîzâde ve onu tâkiben Sâdık Vicdânî'nin tarîkatlar ansiklopedisi niteliğindeki kitaplarında Melâmiyye; Kassâriyye, Melâmiyye-i Bayrâmîyye ve Melâmiyye-i Nûriyye şeklinde ya da ilk, orta ve son devir Melâmîliği şeklinde tasnif edilmiştir. Benzer şekilde Abdülbaki Gölpınarlı'nın *Melâmîlik ve Melâmîler* adlı eserinde ilk devir Melâmîler'i, ikinci devre Melâmîler'i ve üçüncü devre Melâmîler'i diye yine üçlü bir tasnif yapılmıştır. İbnü'l-Arabî'nin melâmet kavramına getirdiği yeni yorumla birlikte Melâmîlik belli bir zaman ya da coğrafyaya ait olmaktan çıkıp makamların en üstünü olarak nitelenerek tarîkatlar üstü bir yapıya bürünmüştür. Melâmîler bâtinlerindeki durumu asla izhâr etmedikleri için hâllerine kimse vâkîf değildir.

Meşreb hüviyetinden tarîkatlaşmaya giden yol XV. yüzyılda Bayrâmîler ya da ikinci devre Melâmîleri olarak adlandırılan tarîkat ile olur. Tarîkatın kuruluşu Melâmî kaynaklarda, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin aşk ve cezbesi ile öne çıkan müridlerinden Dede Ömer Sikkînî (öl. 1475) ile daha çok ilim ve zühdü ağır basan Akşemseddin arasında geçen, Dede Ömer Sikkînî'nin taç ve hırkasını terk etmesiyle neticelenen olaya dayandırılır. *Mir'âtü'l-Işk'*ta Akşemseddîn'in ismi anılmadan anlatılan hadise bazı farklılıklar arz eder. Bayrâmî-Melâmîliği Dede Ömer'den sonra Bünyâmin Ayâşî ve Pîr Ali Aksarâyî ile devam eder. Kendilerini Bayrâmî nisbesi dışında bir sıfatla nitelemeyen Bayrâmî-Melâmî müntesipleri kendilerini Bayramiyye'nin kolu olmaktan ziyade tarîkatın devamı niteliğinde görmüşlerdir. Bu minvalde *Mir'âtü'l-Işk'* müellifi Abdurrahmân el-Askerî mürşidi Pîr Ali Aksarâyî için "Bayrâmî-tarîk idi" ifadesini kullanır. Pîr Ali Aksarâyî'nin mahdûmu İsmâil Ma'sûkî'nin mezar taşında "tarîkat-ı aliyye-i Bayrâmîyye" ibâresi geçer.

İnceleyeceğimiz eser başta kütüphanecilik ve arşivcilik olmak üzere Eski Türk Edebiyatı, Kültür Tarihi gibi ilim alanlarında önemli proje ve çalışmalara imza atan İsmail Erünsal'ın hazırladığı 2003 tarihli Türk Tarih Kurumu Yayınları arasından çıkan Abdurrahmân el-Askerî'ye ait *Mir'âtü'l-Işk* isimli eserdir. Eser çeşitli alt başlıkları içeren bir giriş, bibliyografya ve eserin transkribe edildiği bölüm ile eserden bazı varakların bulunduğu ekler kısmından oluşmaktadır. Giriş bölümü Abdurrahmân el-Askerî'nin hayatı ve eserleri, *Mir'âtü'l-Işk*'in Bayrâmî-Melâmîliği için tarihî bir kaynak olarak değeri, eserde yer alan Melâmîlik esasları, *Mir'âtü'l-Işk*'in kaynakları ve son olarak *Mir'âtü'l-Işk*'ta geçen tasavvufî terimler alt başlıklarını içerir.

İsmail Erünsal'ın şahsi kütüphanesinde bulunduğunu söylediği eser kendisinin ifadesiyle bir tesâdüf eseri ortaya çıkarılmış ve ilim âlemine duyurulmuştur. Tek nüsha esas alınarak neşre hazırlanan eser Bayrâmî-Melâmîliğinin XVI. yüzyılda yazılan ve günümüze ulaşabilen tek eser olma vasfını taşır.

İsmail Erünsal'ın kitabın girişinde Pîr Ali Aksarâyî'nin oğlu Oğlan Şeyh diye bilinen İsmâil Ma'sûkî'nin Bayrâmî-Melâmîliğindeki kırılmayı gösteren isim olması üzerinde durması önemlidir. Zira Pîr Ali'den sonra müritlerden bazıları İsmâil Ma'sûkî'ye bazıları da Pîr Ali'nin halifelerinden Ahmed el-Edirnevî'ye intisâb etmiştir. Ahmed el-Edirnevî'ye intisâb edenler olmasına rağmen Melâmî kaynaklarında Ahmed el-Edirnevî'nin isminin silsilede yer almadığını belirten Erünsal'ın "Bayrâmî-Melâmîliği İsmâil Ma'sûkî ile beraber Ahmed el-Edirnevî'nin sünnî tasavvuf anlayışına hakim olmuştur" tespiti dikkat çekicidir. Melâmî literatürü XVII. yüzyıla kadar gelişen şifâhî kültürün yazıya geçirilmesiyle Bünyâmin Ayâşî'nin halifesi Pîr Ali hakkında fazla mâlûmat içermez. Dolayısıyla ilk dönem Melâmî büyüklerinin fikirleri bilinmediği için İsmâil Ma'sûkî'nin tasavvuf anlayışı Melâmî düşünceye yön vermiştir. Erünsal, Osmanlı coğrafyasındaki Melâmî düşüncesini bütün yönleriyle ele almayı mümkün kılacak kaynak bulunmadığını, yazılı literatürün oluşmaya başladığı döneme kadar gelen kültürün de daha çok şifâhî ve menkıbevî tarzda devam ettiğini söyler. Yazılı kaynaklar arasındaki en eski eser de Abdurrahmân el-Askerî'ye ait olup ancak Melâmîğin tarihi hakkında bilgi vermekten çok mürşidi Pîr Ali'nin düşüncesine ait bazı fikirler vermesi bakımından *Esrârü'l-Ârifin* isimli küçük risâledir. Hakîkî'nin 1009 tarihinde yazdığı *İrşâdnâme*'si Bayramî Melâmîliği hakkında bilgi veren en eski kaynaklar arasında yer alır. Sarı Abdullah Efendi'nin (ö.1644) *Semerâtü'l-Fuâd*'ı ve La'lîzâde'nin (öl. 1746) *Sergüzeşt*'inin önemli kaynaklarından biri olan *İrşâdnâme* için Gölpınarlı'nın "En eski ve en aslî kitap budur" ifadesini Erünsal, Bayrâmî-Melâmî esaslarını içermesi bakımından önemli bulmakla birlikte tarîkatın tarihî gelişimi hakkında hiçbir katkıda bulunmadığını söyleyerek iddialı bulur. Sarı Abdullah Efendi'nin *Semerâtü'l-Fuâd* adlı eseri

Bayrâmî-Melâmîliği'nin tarihi hakkında bilgi veren en önemli eserdir ve La'lîzâde'nin *Sergüzeşt'i* ve Müstakimzâde'nin (1788) *Ahvâl-i Melâmiyye-i Şüttâriye*'sinin en önemli kaynağı durumundadır. Erünsal, kaynak sıkıntısının nedenini Melâmîliğin dışa açık olmayan yapısına bağlar. Dolayısıyla kaynaklar yukarıda sayılanlar ve içerdiği bazı tarih hataları ve kişiler hakkındaki yaptığı yanlış saptamalarla birlikte XVI. asır Melâmî şeyhlerine ait bilgilerin büyük bir kısmının dayandığı Nev'îzâde Atâî'nin (ö. 1635) *Hadâikü'l-Hakayık* isimli *Şekâikü'n-Nu'mâniyye* zeyli gibi bazı bibliyografik eserlerdir. Tüm bu sayılan kaynaklardan sonra Askerî'nin *Mir'âtü'l-Işk'ı* XVI. asır Bayrâmî-Melâmîliği'nin tarihi konusunda değerli kılan şey, onun en eski eser olmasıyla birlikte Bayrâmî-Melâmîliğinin düşünce yapısını ve evrildiği süreçleri müellifinin şahitliği ile sunarak birinci elden vermesidir. Diğer önemli husus da kesin zannedilen bazı hadise ve tarihlerin zannedildiği gibi olmadığıdır. *Mir'âtü'l-Işk'ta* İsmâil Maş'ûkî'nin (ö. 1529) katliyle neticelenen olaylar başka hiçbir kaynakta yer almayan bilgiler ışığında yer alır. Sarı Abdullah'ın çocukken gördüğünü söylediği Ahmed el-Edirnevî ve İsmâil Ma'şûkî arasında geçen mücadeleler detaylarıyla yer alır.

Abdurrahmân el-Askerî'den ve eserlerinden bahsedilen başlık altında müellifin "Askerî" nisbesini niçin aldığına dair herhangi bir bilgi bulunmadığını belirten Erünsal, *Mir'âtü'l-Işk* dışında hakkında kendisinden pek bahsedilmediğini ifade eder. Abdurrahmân Askerî, Pîr Ali Aksarâyî'nin mürididir. Şeyhinin vefatından sonra da Ahmed el-Edirnevî'ye intisâb etmiştir. Pîr Ali'nin İstanbul'a gönderdiği dervişi Baba Hasan vâsıtasıyla tarîkate intisâb eden Askerî, şeyhini görmek için Aksaray'a gider. İsmâil Ma'şûkî ve beraberindeki dervişlerin Ma'şûkî'yi mürşitlik vasfıyla İstanbul'a götürmek istemeleri, Pîr Ali'nin Ahmed el-Edirnevî'nin gözetiminde İstanbul'a gitmelerine kerhen izin vermesi üzerine yola çıkan Ahmed el-Edirnevî, İsmâil Ma'şûkî ve dervişlerinin yolculuğunda Abdurrahmân el-Askerî de bulunur. Yola çıktıklarında aralarında çıkan anlaşmazlık üzerine Ahmed el-Edirnevî ve Askerî, İsmâil Ma'şûkî'yi terk ederek İstanbul'a gelirler. İstanbul'da buldukları sırada Pîr Ali vefat eder. Bir süre sonra da İsmâil Ma'şûkî ve bazı dervişlerinin katledilmesiyle yaşanan hâdiseler vuku bulur. Askerî, mürşidinin vefât etmesi üzerine Edirnevî'ye intisâb ederek Edirne'ye gider.

Erünsal, Askerî'nin *Mir'ât'*tan çıkarılabilecek hayat hikâyesini kısaca özetler ve yine eserden yararlanarak müellifin düşünce yapısı hakkındaki bilgileri içeren cümleleri varak numaraları ile birlikte verir. Abdurrahmân Askerî, İsmâil Ma'şûkî'nin katledilmesinin etkisiyle kendisinin ve tarîkatının şerîata bağlı sünnî bir çizgide olduğunu sıklıkla izah etme ihtiyacı içindedir.

Ma'şûkî'nin ilhadla suçlanması, onun ilhad aleyhine yorumlar yapmasına neden olmuştur. Askerî'nin gösterdiği şer'at hassasiyeti konusunda Pîr Ali'den naklettiği aynı zamanda kendisinin de katıldığı bir söz bunu en iyi gösteren örneklerden biridir: "Şer'den taşra olanı iki gözümün birisi dahi olsa çıkarırım". Ehl-i Sünnet anlayışına dayalı bir tasavvuf düşüncesine sahip olduğu çok açık olan Askerî, Melâmiliğin esaslarını dağınık surette de olsa anlatır. Aktardığı âyet ve hadisler, Arapça metin ve şiirler, alıntılıdığı birçok Farsça kaynak onun Arapça, Farsça dillerini iyi bildiğini, iyi bir eğitim gördüğünü gösterir. Kendisinin de Türkçe şiirleri bulunan Askerî şiirlerinde şeyhinin verdiği Pîr Kulu mahlasını kullanır.

Eserlerinin anlatıldığı kısımda Askerî'nin *Mir'âtü'l-Işk* dışında günümüze ulaşan ve ulaşamayan bazı eserlerinin içerikleri ile ona âdiyeti hususundaki ihtimâllerden söz eder. Daha sonra *Mir'âtü'l-Işk* üzerinde durulur. Askerî'nin diğer eserlerine göre daha hacimli olan bu eser 98 varaktır ve eserin tek nüshası mevcuttur. Eserin telif tarihi ile istinsâh tarihi h. 957/m. 1550'dir. Ahmed el-Edirnevî 957 senesinde İstanbul'a geldiğinde Abdurrahmân el-Askerî'den bu eserin yazılmasını ister. Erünsal, XVI. yüzyıla ait eserlerde pek yaygın olmayan ve biraz da zor bir yazı çeşidi olan siyakat-rik'a türüyle yazılan eserin büyük bir özenle istinsâh ve mukabele edildiğini belirtir. Türkçe ve Farsça şiirlerin yer aldığı eser mensur olarak kaleme alınmıştır. Bölüm başlıkları Farsçadır. Vahdet-i vücûd düşüncesini benimsediği anlaşılan Askerî'nin "fî-zamâninâ" tabiri ile devam eden cümlelerinin kahir ekseriyetinde döneminin sûfî geçinen kimselerindeki şer'ata muhalif tutum ve aşırılıklar dile getirilmiştir. Askerî, şeyhi Pîr Ali'nin silsilesinde yer alan Hacı Bayrâm-ı Velî, Bünyâmin Ayâşî, Dede Ömer ve Somuncu Baba hakkında önemli bilgiler vermekle birlikte İsmâil Ma'şûkî'nin katline giden süreç ile sonrasına dair değerli tespitlerde bulunmaktadır. Erünsal'a göre Askerî, eseri nasihat için yazdığını söylemişse de eserin yazılmasındaki en önemli sebep, İsmâil Ma'şûkî'nin katlinden sonra tarîkat üzerindeki baskıları hafifletmektir. Nitekim eser, bu gayeyle yazılmış bir savunma metni niteliğindedir.

Erünsal, *Mir'âtü'l-Işk*'in sadece menkıbevî bir karakter taşımadığını söyleyerek onu klasik menkıbelerden ayıran noktalar üzerinde durur. Menkıbe değildir çünkü sadece mürşidinin kerâmet ve hârikulâdeliklerinden bahsetmez. Askerî daha çok Pîr Ali'nin çevresinde gerçekleşen olayları şahıs, zaman ve mekân olgularıyla birlikte bir bütünlük dâiresinde ele alır. Yazar bu yönüyle *Mir'âtü'l-Işk*'in klasik menkıbelerden farklı olduğunu ifade etmekle beraber güvenilir kabul edilen "tarîhî menâkıbnâmeler" arasında değerlendirilebileceğini söyler. Klasik tasavvufî eserlerden yararlanmasının yanı sıra kendi şahsî tecrübe ve kanaatlerini içermesiyle aynı zamanda bir telif de sayılabilecek *Mir'ât*, bu yönüyle hem bir biyografi hem de tarîhî bir kaynak hüviyetindedir.

"*Mir'âtü'l-Işk'*ın Bayrâmî-Melâmîliği için tarihî bir kaynak olarak değeri" ismini taşıyan ikinci bölümde eserde yer alan orijinal bazı bilgiler öne çıkarılır. Buna göre Hacı Bayrâm-ı Velî'nin Yıldırım Bâyezid'in kapıcıbaşı olduğu *Mir'âtü'l-Işk'*ta yer alan bilgiler neticesinde zayıf bir rivayet olmaktan çıkar. Somuncu Baba ve Hacı Bayrâm-ı Velî arasındaki ilişkilerde daha önceki kaynaklarda geçmeyen anekdotlar yer alır. Derviş Kemâl ve İsmâil Ma'sûkî isimlerini de yer yer kullanan Askerî, onun asıl ismini Kemâl olarak kaydeder. Dönemindeki ulemâ ve vâizler ile bazı tarikat mensuplarını şiddetle tenkit eden Askerî, "hile ve hud'a ile ahâliyi aldatan sûret-perest" sûfilerin çoğaldığından şikâyet ederek daha irşâda hazır hale gelmeden, bu işe soyunan dervişlerden duyduğu rahatsızlığı sık sık dile getirir. Bunların başında gelen isim de hiç şüphesiz İsmâil Ma'sûkî'dir. İsmâil Ma'sûkî ile Ahmed el-Edirnevî'nin arasında geçen anlaşmazlıkların zamanla Edirnevî'ye karşı düşmanlığa varması, Pîr Ali'nin vefâtı sonrası yaşanan hilafet tartışmaları ve sonunda Ma'sûkî'nin katline kadar varan sürecin eserde detaylarıyla anlatılması ile Bayrâmî-Melâmîliği hakkında hiç bilinmeyen hususiyetler açıklığa kavuşturulur.

Erünsal, *Mir'âtü'l-Işk'*ta kesinlik arz ettiği sanılan bilgilerin aslında öyle olmadığını bazı örnekler vererek izah eder. Bunlardan biri Pîr Ali'nin ismi, vefâtı ve vefat tarihi ile ilgili olarak Abdülbâki Gölpınarlı'nın ileri sürdüğü bilgilerin tashihine dairdir. Gölpınarlı'nın Pîr Ali'nin kitâbesinde yer alan "eş-şehîd" ibâresinden yola çıkarak onun mehdilik iddiası sebebiyle şehit edilmiş olabileceğine dair kanaatinin Ahmet Yaşar Ocak tarafından "dikkate alınması gereken bir şüphe olarak değerlendirilmesi" fikri *Mir'âtü'l-Işk'* ile birlikte ortadan kalkar. Zira *Mir'âtü'l-Işk'*ta yer alan Pîr Ali'nin herhangi bir katil dolayısıyla değil Kayseri'de eceliyle öldüğüne dair bilgiler bütün açıklığıyla ileri sürülen şüpheyi ortadan kaldırır. Ahmet Yaşar Ocak tarafından İsmâil Ma'sûkî'nin vefat tarihi olarak verilen 935 tarihinin tashihi bir diğer örnektir. Erünsal'ın Osmanlı şer'î sicil kayıtlarını tekrar incelemesi üzerine tarihin 935 değil 945 olduğu netlik kazanır. Doğru olduğu zannedilen bir diğer yanlış da İsmâil Ma'sûkî'nin idam fetvasının kim tarafından verildiğidir. Katil fermanından birkaç sene önce vefat eden İbn Kemâl'in bu fetvayı verdiği bilgisi kabul edildiği hâlde fetvayı veren 945'te şeyhülislamlık makamına getirilen Çivizâde Mehmed Efendi'dir. Erünsal, şahsî kütüphanesindeki nüshadan ilgili bölümü vererek fetvanın bugüne kadar araştırmacıların dikkatini çekmediğini belirtir. Pîr Ali'nin vefat tarihinin 935 olarak kabulünün verdiği bir diğer yanlış sonuç da Abdülbaki Gölpınarlı ile Ahmet Yaşar Ocak'ın pek mümkün görmediği Pîr Ali'nin Melâmî kaynaklarda geçen Kanûnî'nin Irakeyn seferi dönüşü Aksaray'a uğraması ve Pîr Ali ile görüşmüş

olmasının Pîr Ali'nin vefat tarihinin 945 olarak ortaya çıkması ile çok da uzak olmamasıdır.

Üçüncü bölümde eserde yer alan Melâmîlik esasları anlatılır. *Mir'âtü'l-Işk'ta* her ne kadar Melâmîlik tabiri kullanılmasa da Hargûşî (ö.1015-16) ve Sülemî (ö.1021) gibi ilk dönem müelliflerinin kaynaklarındaki mevcut prensipler yer alır. *Mir'âtü'l-Işk'ta* dağınık hâlde bulunan bu esaslar Erünsal tarafından on üç başlık altında ilgili bölümlerin varak numaraları parantez içinde verilerek örneklendirilir. Esaslar şunlardır: İbâdetine değer atfetmemek ve karşılık beklememek, ibâdetini sayıyla belirtmeme, nefsinin beğenmeyip dâimâ kusurlu görme ve düşman kabul edip mücadele etmek, enâniyetten uzak durma, tevâzu, tekke-hankah sahibi olmama, vakıf malı yememek, kutub inancı, sırr-ı Ali, keşif ve kerâmete itibar etmeme, nazar, cezbe ve aşk yoluyla irşâd etme, kılık kıyafete, riyâzete itibar etmeme, sırrı fâş etmeme, kesbi teşvik, makama değer vermeme.

"*Mir'âtü'l-Işk'ın Kaynakları*" isimli dördüncü bölümde Abdurrahmân el-Askerî'nin yararlandığı tasavvuf kaynaklarının başında Muhammed Pârsâ'nın *Faslü'l-Hitâb'ı*, Hucvirî'nin *Keşfü'l-Mahcûb'u* ve Bayrâmî silsile olan İbrahim Tennûrî'nin *Gülzâr-ı Ma'nevî* adlı eseri gelir. Mahmûd Şebüsterî'nin *Gülşen-i Râz'ı* ile yer yer *Nefehâtü'l-Üns* ve *İhyâ-yı Ulûm* da alıntı ya da atıfta bulunduğu eserlerdendir. Kendisinden alıntı yaptığı şâirlerin başında Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî gelir. Attâr, Sa'dî, Şirâzî, Câmî, Hâfız, Şems-i Tebrizî, Yunus Emre ve Lâmî gibi isimler de şâirlerden bazılarıdır.

Beşinci ve son olan bu bölümde *Mir'âtü'l-Işk'ta* geçen tasavvufî terimler derlenerek alfabetik sırayla bir sözlük oluşturulmuştur. Kelime ya da terkiplerin geçtiği yerler varak numaraları verilerek yer yer uzun pasajlar hâlinde kaydedilmiştir.

Bibliyografyayı tâkiben *Mir'âtü'l-Işk'ın* transkripsiyonu yer alır. Abdurrahmân el-Askerî'nin naklettiği âyet ve hadîslerle iktibas ettiği bütün Arapça ve Farsça metinler italik yazı tipi ile yazılarak asıl metinden ayırt edilmesi sağlanmıştır. Farsça olan konu başlıkları normal metinden daha büyük ve kalın punto ile gösterilmiştir.

Müellifin naklettiği âyetler dipnotlarda sûre ve âyet numaraları ve mealleri yazılarak, hadîsler de geçtiği kaynak ve anlamları verilerek gösterilmiştir. Yine eserde alıntılanan Arapça ve Farsça mensur ya da manzum eserlerin kaynakları gösterilmiş, metin içinde tercümesi verilmeyen alıntılarının ve kelâm-ı kibâr kabilinden sözlerin tercümeleri dipnotlarda gösterilmiştir. Eserin 33 başlıktan oluşan "Der-beyân-ı" şeklinde devam eden bölüm başlıklarının tamamı Farsçadır ve bu başlıkların tercümeleri verilmemiştir.

Eserin ilk dört bölümü şiir ağırlıklı olup Pîr Ali ve Pîr Ahmed'e yazılan övgü dolu şiirler, eserin ismi ve yazılış nedeni hakkında mâlûmat içerir.

"İbtidâ-i suhan ez-kitâb-ı Faslü'l-hitâb..." ile başlayan beşinci bölümde sûflerin akaidi ve onları taklid edenlerin hâlleri konu edinilir. Bölümün başında öne çıkan husus Melâmî neşveye sahip Muhammed Parsâ'nın (ö.1420) *Faslü'l-Hitâb* adlı eserinin girişinden iktibas edilen sayfalardaki tasavvuf savunması ve Ehl-i Sünnet vurgusudur. Müellife göre tasavvuf bütünüyle şerîat âdâbıdır. Bu açıdan eser baştan sonra edeb vaz' eder. Başa gelen birçok musibet bî-edeb olmaya bağlanır. Edebe mugayir davranan sûfî kisveli kimseler bu "cihânın azgınları" ve "tarîkat haramîleri"dir. Şerîat edeb ve hayâsından mahrum olan sûfî ya da dervişin kalp safâsına ermesi mümkün değildir.

Dokuzuncu bölüme kadar müellif, tasavvufun kerâmet, velâyet ve muhabbet gibi tartışmalı birçok kavramı hakkında müstakil bölümler ayırarak kimi zaman da ilgili bölümün dışında başka vesilelerle tasavvufî düşüncesini yansıtır. Ona göre velîlerin kerâmetleri, nebîlerin nübüvvetlerinin başındaki hâlleridir. Ehlullâha muhabbet, nebîlere muhabbetin gereğidir. Enbiyânın sultanı Hz. Peygamber'e muhabbet, aynı zamanda Rabbânî muhabbetir. Melâmî esasları arasında yer alan "sırr-ı Ali" prensibinin yanı sıra Askerî'de dört halife vurgusu da kendini gösterir. Dört halife muhabbet defterinin unsurlarıdır. Muhabbet davası güden mukallidlerin ise kimi mürâî, kimi nifâkî kimi de hastır.

Velilere bahşedilen feyz ve ilâhî ihsanın faziletinin anlatıldığı 9. bölümde velîlerin ibâre ve lafızlarının zâhirine kapılmayıp hâle vâkîf olmanın gerekliliği üzerinde durulması önemlidir. Zira "evliyânın sözlerinde müteşâbihât ve müteşâkilât çoktur, çünkü onlar Allah katından mest olmuş hâlde haberler alırlar". Sadece ibârenin zâhiri ile kalbin ıslâhı mümkün olmaz. Pîr Ali'nin de sözlerinden her derviş kendi payına düşen miktarı alır. İbnü'l-Arabî'nin isminin ilk kez geçtiği bu bölümde, İbnü'l-Arabî'nin himmetiyle hiçbir şey bilmezken ilme mazhar olan bir çoban; Şam'ın kibirli, inatçı fakih ve ulemasının bu çoban karşısındaki şaşkınlığına dair anlatılan bir rivâyete yer verilerek Pîr Ali'nin de benzer bir himmetle dervişlerine söz söyleme kudreti vermesi arasında benzerlik kurulur.

Kerâmet ve velâyetin daha detaylı anlatıldığı, mukayesesinin yapıldığı 10., 11. ve 12. bölümlerde Askerî, bağlı bulunduğu tarîk gereği keşf ve kerâmet konusunda menfî bir tavra sahiptir. Ona göre evliyâ dergâhında keşfe hiç itibar yoktur. Burada keşf ve kerâmet aynı kategoride değerlendirilir ve kerâmet için tasavvuf klasiklerinde geçen "hayz-i ricâl" nitelemesi keşf için de

yapılır. Ancak Askerî'nin keşf konusundaki görüşü kimi yerlerde netlik taşımaz. Zira tasavvufî kaynakların çoğunda bazen bir hâl bazen de bir bilgi kaynağı ya da kazanılan hâlin bir neticesi olarak değerlendirilen keşf ya da müşâhede, *Mir'âtü'l-Işk'* ta bu minvâlde kullanılmakla beraber kerâmet ile aynı anlamda ancak olumsuz açıdan da ele alınır. Askerî, müşşidi Pîr Ali'nin kerâmette kalmanın erlik olamayacağına dair bir sözünü naklederek bu menzilde kalanın velâyetten mahrum kalacağını ifade eder. Her ne kadar Pîr Ali kerâmete önem vermese de o da kerâmet sahibidir. Velileri ve velâyeti anlattığı satırlar, Askerî'nin insân-ı kâmil fikrini özetleyen şu satırları içerir: "İnsân-ı kâmil velâyet sahibidir. İsâ nefeslidir. Âdem-i ekberdir. Muhabbette Veysi, yaratılışta Muhammedîdir. Ali'nin sırrı, Sıddık'ın sıdkı, Ömer'in adâleti, Osmân'ın hayâsı ve Ali'nin sehâsı ile muttasıftır". Bunlar ve daha birçok özelliğe hem Pîr Ali hem de Ahmed el-Edirnevî sahiptir. Buna karşılık henüz ham oldukları hâlde bazı kerâmet hâdiseleri yaşayan dervişlerin velâyet ve irşâd davasına kalkışmaları büyük bir hadsizliktir. Askerî müşşidlik iddiasını yine edeb noksanlığına bağlar. Daha Pîr Ali'nin sağlığında irşâd davasına yeltenenler vardır. Burada kastedilen kimselerin Ma'sûkî ve dervişleri olduğu açıktır.

Askerî, enâniyyetten kaçınmanın lüzumunu anlattığı 12. bölümde kendisinin otuz yıl kadar Anadolu'yu gezdiğini ve nerede bir âlim varsa enâniyet ile muttasıf olduklarını gördüğünü üzümlere ve şaşırarak söyler. Bu tür âlimlerin verdikleri ilk dersi biraz da kinâyeli bir şekilde ucb ve enâniyet diye niteler. Müşşidi Pîr Ali'ye göre ise dervişlik hiçlik ve tevâzudur. Askerî, onun sürekli ucb ve inaddan uzaklaşmalarını salık verdiğini söyler. Benlik şeytanî bir sıfattır. Davranışları şerîat ve tarîkat kanun ve mizanına uymayanlar şeytanlar zümresindedir.

Askerî'nin irşâd, telvin ve temkin kavramları hakkında bilgi verdiği 14. bölüm İsmâil Ma'sûkînin "Hazret-i Şeyh İsmâil-i maktuldür ki sultânü'l-ârifînin mahdumudur." şeklinde isminin de ilk kez geçtiği yerdir. İrşad ve temkin ile akıl arasında kurulan irtibat Askerî'nin ve müşşidlerinin akla verdikleri önemi göstermesi bakımından da dikkat çekicidir. Burada irşâd sahibi olmak için gerekli şartlar anlatılır. Bunların başında temkin sahibi olmak gelir. Temkin sahibi olmayan dervişe hilâfet verilmez. Hilâfet makamı edeptir. Telvin makamı tufûliyet, temkin makamı recûliyettir. Derviş kendini şerîat ve hakikat mizanında tartmalıdır ki terakkî edebilsin. Birçok yerde Pîr Ali'nin dervişin akıllı, zeyrek, müeddeb ve zeki olmasını istediği cümleleri nakledilir. Bölüm aynı zamanda Askerî'nin İsmâil Ma'sûkî hakkındaki düşüncesini ve Ahmed el-Edirnevi ile yaptığı mukayeseyi göstermesi bakımından çarpıcı ifadelerle doludur. Askerî, Ma'sûkî hakkında çok sert ifadeler kullanır. İsmâil Ma'sûkî'nin telvini galiptir. Çocuk sayılabilecek bir yaşadadır ve divâne tavırları sayılamayacak kadar çoktur. Babası Pîr Ali'nin bütün gayretlerine

rağmen telvinden kurtulamaz. İsmâil Ma'sûkî garip ve acayip sözleriyle sonunda katline giden yolu kat' ederek celâl kılıcına lokma olmuştur. Askerî, Ahmed el-Edirnevî ile olan husûmetinden dolayı Edirnevî'nin Ma'sûkî'nin verdiği ıztıraplardan kurtulmak için Edirne'yi kendisine mesken edindiğini söyler. İsmâil Ma'sûkî ne kadar telvin ehli ise Ahmed el-Edirnevî de o kadar temkin sahibi bir zattır. Edebi ile Pîr Ali'nin makbulü olur. Hilâfet ile şereflenip Pîr Ali'nin yerine kaim-i makam olur. Askerî, kendisinin de Ahmed el-Edirnevî'nin yanında tarîkat terbiyesi aldığını söyler. Pîr Ali'nin İsmâil Ma'sûkî gibi bir evlâdının olmasının erenler tarafından uzak görülen bir durum olduğunu belirtir. Çünkü İsmâil Ma'sûkî'nin ahlâkı Pîr Ali ile taban tabana zıttır. Onda ne kabiliyet ne de letâfet vardır. Bir harfi ya da beyti doğru okuyabilmek gibi bir hüneri yoktur. Anadan doğma kör olan dillere "mâ-zâğ" sürmesi çekmek faydasızdır. Bunlar için zahmet çekmek faydasız bir uğraşdır.

20. Bölüme kadar marifet ve ilim arasındaki farklar, Hz. Peygamber'i diğer peygamberlerden üstün kılan özellikler, mücâhede ve riyâzet, nefis, fenâ, cem, fark, üns, zevk, şürb, kabz-bast, havf-recâ gibi tasavvufî terim ve konular hakkında bilgi verilir. Fenâ ve nefis konusunda iyimser bir bakış açısına sahip olan Askerî'ye göre "fenâ" nefsin sıfatlarının fenâsıdır yoksa nefsin kendisinin ortadan kalkması söz konusu değildir. Nefis ölmez, onun ölmesi tebdil yani övülen sıfatlara dönüşmesidir. Eseri kaleme almadan yaşadığı kabz hali ve sonrasındaki bast tecrübesine dair verdiği anekdotlar da dikkat çekicidir.

26. Bölüme kadar tasavvufun kendine has terminolojisinde yer alan pîr-i mugan, deyr, hum-hâne, sâki gibi lafızların anlam ve yorumları ile kutb, insân-ı kâmil gibi kavramların yanı sıra Askerî'nin halvet ve Halvetîlerle ilgili düşüncesini bulmak mümkündür. Sûfilerin kullandığı ıstılahlar, remiz ve lafızların bunların hazmını henüz idrak edemeyenler tarafından bilinmesinin önüne geçilmek için özellikle tercih edildiğini belirten Askerî, tersâ-beççe kelimesine özel bir önem atfederek pîr-i mugan, pîr-i hummâr, deyr-i ışk, humhâne-i vahdet, sâki, câm-ı ışk gibi birçok tasavvufî terimi izaha çalışır. İnsân-ı kâmil kavramı vahdet-i vücûd perspektifinden özellikle Melâmî düşüncede merkezî bir konuma sahip kutub kavramı ile birlikte ve mürşidi Pîr Ali'nin faziletleri ekseninde ele alınır. Askerî, Melâmî tavrın bir gereği ve neticesi olarak aşk tarîkini riyâzet ve mücâhededen daha etkili bulur. Riyâzet ve mücâhedeğe bakışı halvet kavramındakine benzer şekilde oldukça olumsuzdur. Ona göre ankebut ve huffâş gibi virâne yerlerde halvete çekilmek sonradan ortaya çıkmıştır. Halvetîleri zâhid olarak görür ve en büyük maksatlarının keşf olduğunu, bunun bile binden birine nasip olmadığını söyler. Dolayısıyla Halvetîlikte rüyâ ile sülûk etmeye de pek iltifat

etmez. İbn Arabî'ye isnâd ettiği tasnifte; tarîk-i ahyâr, tarîk-i ebrâr ve tarik-i şüttâr (sır-hâs) dediği tarîklerden üçüncüsü ona göre gerçek evliyânın yoludur. Erbâb-ı tahkîk ya da insân-ı kâmil dediği bu gerçek evliyânın vasıtaları işi yoktur, onların feyzi doğrudan ilâhî kaynaklıdır. Cezbe ve tecellileri muhabbetten gelir. Zikirleri rûhîdir. Tecellî-i hâs sahibidirler. Zamanının kutbu olan mürşidi Pîr Ali'nin 15-20 gün süren istiğrak halleri vardır. Farzları edâ için kendine gelen Pîr Ali'yi görenler onu hasta zanneder. Halbuki o aşkın istilasını altındadır. Ahmed el-Edirnevî de zamanın kutbudur ve onun da istiğrak halleri Pîr Ali ile benzer özellikler arz eder.

26. bölümde Pîr Ali'nin velâyet ve ahlâkı anlatılır. Bölümde Pîr Ali'nin şerîata gösterdiği hassasiyete özellikle vurgu yapılır. Melâmet esaslarının anlatıldığı yerlerde Pîr Ali'nin şerîat konusunda mezkûr "Şer'den taşra olanı iki gözümün birisi dahi olursa çıkarırım, tarîkime ilhad karıştıranı istemem" sözü aktarılır. Askerî'nin sözün hemen devamında İsmâil Ma'sûkî'nin katlini kastederek yaptığı yorum dikkat çekicidir: "Fî'l-hakîka ettiler, gözünün birini çıkardı".

32. bölüme kadar olan kısımlarda Pîr Ali'nin silsilesi ve Somuncu Baba, Hacı Bayrâm-ı Velî ve Bünyâmin Ayâşî hakkında yukarıda sözünü ettiğimiz başka kaynaklarda bulunmayan bilgiler ve Ahmed el-Edirnevî ile İsmâil Ma'sûkî arasında geçen ihtilaflar anlatılır. Ma'sûkî'nin söz dinlemezliği ve kıskançlığına paralel olarak İsmail Ma'sûkî'nin annesinin Ma'sûkî ve dervişlerine arka çıkıp Edirnevî ve Askerî'ye olan menfî davranışlarındaki rolü dikkat çekicidir.

32. ve son bölüm olan 33. bölümde Ahmed el-Edirnevî'nin ismi, çocukluğu, dervişliği, Pîr Ali'nin oğlu İsmâil Ma'sûkî'ye vermediği icazet iznini ona verışı, icâzet merâsimi, Ahmed el-Edirnevî'nin İsmâil Ma'sûkî'ye ikazları, Ma'sûkî'nin ise kafesten çıkan kuş gibi daldan dala konup irşâda çalışması ve sonunda İsmâil Ma'sûkî'nin kahr ateşine uğrayıp katledilişi ile eser nihâyete eder.

İncelememizi neticelendirirken özet olarak söyleyebiliriz ki bir tesâdüf eseri ortaya çıkan bu eser İsmail Erünsal'ın titiz çalışmasıyla XVI. yüzyıl Bayrâmî-Melâmîliğinin tarihinin bilinmeyen yönlerini ortaya çıkarması bakımından en azından şimdilik en eski ve en önemli eser vasfını hâizdir. *Mir'âtü'l-Işk için* Erünsal'ın ifade ettiği tarihî bir menâkıbnâme ve biyografi niteliğinin yanı sıra eserin tamamen ve sistemli olmasa da kısmen bir tarîkatnâme ya da âdâbü'l-mürîdîn türünden esintiler taşıdığı da söylenebilir. Zira risâlesinin "baştan başa bir nasihat kitabı" olduğunu belirten Askerî, başından sonuna kadar tarîkat içindeki âdâb ve erkânın nasıl olması gerektiğini anlatmaya çalışır. İsmâil Ma'sûkî'yi katle kadar götüren süreci, onun babası Pîr Ali Aksarayî'nin ahlâk ve edebine muhâlif, tarîkat adabına uymayan, şerîata

aykırı bî-edeb davranışlar sergilemesine bağlar. Bu bakımdan bakıldığında eser Erünsal'ın ifade ettiği üzere İsmâil Ma'sûkî'nin katline neden olan ilhad ithamlarına karşı bir savunma ihtiyacı ile yazıldığı kadar aynı zamanda tarîkat içi bir hesaplaşma gibidir. Böylece Askerî, tarîkat müntesiplerinin şerîata ve edebe muhalif ahvâllerinin ve seyr-i sülûkü tamamlamadan irşâda yeltenmelerinin bir dervişin başına neler açabileceğini mürşidi Pîr Ali'nin oğlu İsmâil Ma'sûkî üzerinden anlatır. Dolayısıyla şerîat ve edeb vurgusu tarîkat dışı çevrelere olduğu kadar belki daha fazla tarîkat içine yöneliktir.

Bu çalışmanın gün yüzüne çıkarılmasıyla doğru bilinen bazı tarih ve saptamaların yanlışlığı ortaya çıkmakla beraber ilk Melâmî kaynaklarında yer almayan yeni bilgiler ve şüpheyile bakılan bazı hâdiselerin de yaşanmış olabileceği ihtimali kuvvet kazanmıştır. Kesin yargılara varmakta ihtiyatlı davranılması gerektiğinin bir kanıtı niteliğinde olan *Mir'âtü'l-Işk* bunun çarpıcı örneklerinden biri olmuştur. Bir Bayrâmî-Melâmî dervişinin gözünden dönemin hem tarîkat içi hem tarîkat dışı gelişmelerine mercek tutan *Mir'âtü'l-Işk*, içerdiği orijinal bilgiler açısından ilgililerin özellikle de Melâmîlik tarihine yakından bakmak isteyenlerin gözden kaçırmamaları gereken birincil eserlerin başında gelen tarihî bir kaynak niteliğindedir.

